

Pertti Torstila

Diplomaatti lähihistorian tutkijana

Muistitieto on vakiinnuttanut asemansa historian tutkimuksen lähteenä. Pertti Torstila palaa esseessään 1970-luvun Unkariin ja pohtii aikalaishavaintojen ja muistelmien merkitystä historian tutkimukselle.

Budapest ja presidentti Kekkonen valtiovierailu 1976. Ystävän vierailu veljeskansan pariin. Kaikki on muuten hyvin, mutta Unkari ei suostu yhteisessä tiedotteessa nimittämään Suomea puolueettomaksi maaksi. Jopa Moskovasta on tullut lupa joustaa. Tunnelma kiristyy. Isännät taipuvat vastentahtoisesti kompromissiin. Yhteenotto kalvaa ja avaa suomalaisseurueen silmät. Poliitiikka ja Moskovan mielistely ajaa sukulaisfraasien yli. Vain paikalla ollut aikalaishavainnoitsija voi muistaa tapahtuman tunnelmat, sillä asiakirjoihin niistä ei jäänyt mitään.

Diplomaattimuistelmat ovat poliittisen muistelmakirjallisuuden mielenkiintoinen alalaji. Suhteessa diplomaattien ja suurlähetystöjen määrään diplomaattimuistelijoina voisi kuitenkin olla enemmänkin. Aix-Marseillen yliopistossa tehdyn (2018) tutkimuksen mukaan kuluvan vuosituhannen aikana on ilmestynyt yhteensä 70 amerikkalaista ja brittiläistä diplomaattimuistelmaa. Tarkasteluni kohteena olevassa Unkarissa on Suomella itsenäistymisen jälkeisenä aikana ollut 29 lähettilästä, joista neljä on kirjoittanut kokemuksestaan kirjan. Mielenkiintoinen katsaus Ruotsissa julkaistuihin diplomaattimuistelmiin osoittaa, että ruotsalaisen diplomaattiverkoston laajuuteen ja korkeaan kansainväliseen profiiliin suhteutettuna muistelmakirjallisuutta on ilmestynyt ehkä yllättävänkin vähän, mutta aivan viime vuosina kehitys on ollut nousujohteista. Niin Ruotsin kuin Suomen osalta merkillepantavaa on, että naisdiplomaatit eivät ole juurikaan kirjoittaneet muistelmia, vaikka tänä päivänä he muodostavat yli puolet diplomaattikunnasta.

Aikalaisdiplomaatti on nähnyt maailmalla tapahtumat alkuperäisinä ja läheltä. Diplomaatti on ollut paikalla ja usein tilanteiden keskipisteessä. Niitä muistellessaan hän voi välittää henkilökohtaisen kosketuksensa ihmisiin ja tilanteisiin oman kokemusmaailmansa kautta. Ulkopuolisen kirjoittajan

on vaikea tavoittaa samaa tunnetilaa. Tutkijan tai haamukirjoittajan kokoa-ma biografia ei korvaa omakohtaista tarinaa, itse tehtyä elämäkertaa, kos-ka perusteellinenkin henkilökuva on aina ulkopuolisen silmin tehty esitys.

Kirjoittaessani omaa tarinaani *Komennus Budapestiin* (Siltala 2022) hah-mottelin mielessäni diplomaattimuistelmien määritelmää. Se voisi kuulua näin: ajankuvaa täydentävä aikalaistarina ja todistus niissä historiallisissa yhteyksissä, joissa diplomaatti on toiminut. Diplomaattimuistelijaa itseään kuvaisin kirjailijaksi, joka haluaa henkilöllistä ja inhimillistä useimmille ihmisille mystistä ja etäistä ammattia. Diplomaatti voi oikein painotetuilla muistelmillaan korjata vallitsevia käsityksiä ja antaa perusteltuja vastauksia kansalaisten kysymyksille esimerkiksi siitä, mihin lähetystöjä ja lähettiläitä oikeastaan tarvitaan. Muistelmat voivat toimia myös uusien diplomaatti-polvien kouluttajina, rohkaisijoina ja valmentajina ammattiin, jota ei opita koulun penkillä vaan johon kasvetaan työtä tekemällä, ”on-the-job” -koke-musten kautta.

Sanotaan, että lähelle näkee hyvin mutta kauemmas kirkkaammin. His-toriantutkija tarkastelee tapahtumia etäältä ja aikamatkan päästä. Kiikarilla näkee kauas, mutta mikroskoopin linssissä näkymä on toinen. Tutkiessaan tapahtumaympäristöjä, joissa on itse elänyt ja liikkunut, on tutkijalla parhaas-sa tapauksessa käytössään sekä mikroskooppi että kiikari. Tutkija hyödyntää arkistoaineistoja ja teemasta kirjoitettua tutkimuskirjallisuutta, ja hänellä on käytössään tietoa tapahtumien seurauksista sekä jälkikäteen muotou-tunut ymmärrys kokonaiskuvasta. Historiantutkija on ”jälkiviisas” ja tietää sellaista, mitä aikalainen ei omasta rajatusta näkökulmastaan voinut havaita.

Diplomaattimuistelmien kirjoittajalla on pääsy tutkittuun tietoon, mutta tärkeimmän lisäarvon hän tuo aikalaishavainnoillaan. Parhaimmillaan ase-telma on silloin, kun aikalaishavainnoija on merkinnyt havaintonsa muistiin tai pitänyt päiväkirjaa. Antiikin kreikkalainen historioitsija Thukydides luotti paikan päällä olleena silminnäkönsä muistiinsa. Jos tieto tuli hänelle toisten kertomana, hän pyrki sen eri teitä tarkistamaan. Historiankirjoituksen klas-sikkoteos *Peloponnesolaissota* on todistus pitkien sotavuosien (433–411 eaa.) aikana kerätyn tiedon oivasta yhteensovittamisesta.

Diplomaattimuistelmat värittävät ja tuovat eloa ulkopoliittikan hoidon kuvauksiin tavalla, jota muu lähdeaineisto ei useinkaan tarjoa. Muistitieto johdattaa tutkijan hänen henkilöhistoriassaan merkityksellisiin aikoihin ja paikkoihin. Samalla muistitieto on kokemuksellista ja aina subjektiivista, ja kuten tunnettua, muistelijalla on myös taipumus esittää oma toimintansa

Onkijoita Margit-saaren eteläkärjessä vuonna 1972. Taustalla sumun verhoama Unkarin parlamentti. Lähde: Kriss Géza, Fortepan.

myönteisessä valossa. Lisäksi muistinvarainen tieto on ajallisen välimatkan kasvaessa epäluotettavaa. Siksi arkistotutkimus on edelleen tärkein tapa tuottaa tietoa politiikan sisältöasioita tutkittaessa. Diplomaattimuistelmat vaativat tuekseen historiallisen lähdekritiikin taitoja.

1970-luvun Unkarissa minua motivoi kriittisen diplomaattitarkkailijan rooli sulkeutuneessa sosialistisessa järjestelmässä. Lännessä muotiin tullessa, lähes romanttisessa ilmaisussa Unkarista ”kommunistileirin iloisimpana

parakkina” oli enemmän toivoa kuin ironiaa. Itäblokin iloisin parakki ei ollut lomakylän kaunein lomamökki, vaan vankilan siedettävín selli. Vauhdikas mustalajismusiikki suosituksessa *Mátyás Pince* -ravintolassa hurmasi länsituristin ja vei huomion pois kommunismiin kahlehditun ihmisen arjesta. Mutta sitten tuli 1990-luku ja naamiot putosivat. Kovista kommunisteista tuli yhtä kovia kapitalisteja. Takinkääntäjät paljastuivat. Osa heistä oli toiminut pakon alaisina tai kiristyksen kohteiksi joutuneita, toisia taas motivoi vakaumus tai raha. Järjestelmänmuutosta sävyttivät jobbarit, joista osa oli sosialismin ajan tunnettuja edusmiehiä.

Parhaimmillaan muistelija johdattaa lukijan suoraan historian näyttämölle, ohi toisen käden tiedon. Hän tuo teoriaan elävää elämää ja maukkaita yksityiskohtia sekä herättää menneisyyden henkiin. Diplomaattimuistelija henkilölistää poliittista historiaa ja tuo havaintonsa lukijoiden ja historian-tutkijoiden kriittiseen tarkasteluun. Samalla hän saa mahdollisuuden esitellä ammittinsa saloja ja vakuuttaa lukijoitaan siitä, että mitä enemmän asiat muuttuvat, sitä enemmän ne pysyvät samana. Joskus muistelmat auttavat ja ohjaavat tutkijaa arkistojen kätköihin, uusille lähteille. Historiantutkijoiden keskuudessa muistiaineiston tiedon arvo ja hyöty tunnustetaan. Mielestäni suurlähettiläiden muistitietohaastatteluilla olisi mahdollista paikata aukkoa, jota yhä määrältään liian vähäiset muistelmakirjat eivät kata. Eduskunnan muistitietoarkisto tarjoaa mallin, jolla arkistolähteissä näkymätöntä ”hiljaista tietoa” voitaisiin tallentaa myös ulkopolitiikan hallinnon alalta.

Jättäessäni syksyllä 1992 suurlähettilään valtuuskirjeeni Unkarin presidentti Árpád Gönczille hän kutsui minut kahdenkeskiseen keskusteluun. Järjestelmänmuutoksen ja vapauden riemun keskellä presidentti Göncz (1990–2000) ennusti vaikeuksia. Keskustelussamme hän totesi, että demokratian kulissit, parlamentti ja vapaat vaalit saadaan nopeasti paikalleen, mutta kommunistisessa järjestelmässä kasvanut ihminen ei muutu samassa tahdissa. Aito demokratia ei synny pelkästään lakeja uudistamalla ja joutoa vaihtamalla. Todelliseen uudistumiseen tarvitaan useiden sukupolvien ponnistus. Nyt 30 vuotta keskustelumme jälkeen voi todeta, että presidentin huoli maastaan oli totta. Muutos on pinnallista, jos sitäkään. Entisen itäblokin maissa havaittiin, että lännestä tuli rahaa ja tukea, jos osasi liputtaa Euroopan unionin arvoille ja demokratialle. Käsitteiden sisällön omaksumisella ei ollut suurempaa väliä. Bulgarianlainen politiikantutkija Ivan Krastev on todennut: ”Kun on vuosikymmeniä tottunut teeskentelemään kommunismia, ei kapitalismin ja demokratian teeskenteleminen ole sen vaikeampaa.”

Komennus Budapestiin -kirjaa tehdessäni hyödynsin tutkimustietoa ja olemassa olevaa dokumentaatiota vuorovaikutussuhteessa toisiinsa. Tässä käytin avukseni jo 1960-luvulla Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksella Jorma Kalelalta oppimaani. Olen vuosien mittaan tehnyt runsaasti omia, suoraan tilanteeseen liittyneitä muistiinpanoja, jotka ovat tallessa ja joita saatoinkin käyttää. Kirjoitustyössä en tehnyt lähdemerkintöjä alaviitteineen mutta kerroin, millaiseen aineistoon havaintoni ja johtopäätökseni perustuvat. Käytin runsaasti myös suoria lainauksia. Paluuta muistojen maailmaan helpottivat muistiinpanot, päiväkirjat, kirjeenvaihto ja ulkoministeriön arkistosta esiin kaivamani raportit, joista tuntuva osa oli omiani. Aikalaistodellisuuden vaikutelmat napsahdivat luotettavasti kohdalleen, kun tutkijoiden aineisto tuki niitä. Lopputulosta kuvaisin ajankuvaa täydentäväksi aikalais-todistukseksi, en tieteelliseksi tilinteoksi.

”Ne on eri miehet, jotka ruumiita tekee ja jotka niitä pesee”, kuten pohjalainen kansanviisaus kuuluu. Kirjoittaessani kirjaani ja verratessani muistikuvia sekä raporttejani tutkijoiden rakentamaan tapahtumahistorialliseen puitteeseen on helppo myöntää, että sanaparren viisaus soveltuu tässä sekä tekijöihin että pesijöihin. ”Taitavasti, rehellisesti ja huolella taustoitettu muistelmateos lähestyy tutkijan sulasta syntynyttä kertomusta eikä ero aina edes ole tärkeä”, kirjoittaa professori ja tietokirjailija Markku Löytönen. Historiantutkija on tulkki kahden maailman, kahden tietovarannon välissä. Tutkijan tehtävä on varmistaa kaksinkertainen todenmukaisuus.

Ennustamisen vaikeus

Historiantutkija saattaa tänään kammiossaan ihmetellä, miksi paikan päällä ollut diplomaatti ei 1980-luvun lopulla kyennyt näkemään Jugoslavian ja Neuvostoliiton hajoamista. Jälkiviisaus on kuitenkin menneisyyden kuvaamisen suurin ongelma. Kun nyt vuoden 2022 päättyessä katsomme tapahtumiin 33 vuotta sitten, kaikki näyttää kovin selvältä. Silloin Berliinin muurin murtuessa ja Varsovan sotilasliiton hajotessa ei mikään kuitenkaan ollut varmaa. Nyt me kyllä tiedämme, miten kaikki tapahtui, mutta silloin emme tienneet. Moskovassa, Belgradissa tai Bonnissa maailman menoa seuranneet diplomaatit eivät osanneet ennustaa tapahtumien vyöryä – eivät suomalaiset, eivätkä muutkaan. Diplomaatin varustuksiin voi kuulua kaukoputki, mutta sen linssi on sumea ja siinä näkyy monta kuvaa. Euroopan mullistuksen

vuosina oli monta tietä tarjolla, ei vain se, mikä lopulta toteutui. Asiat eivät tapahdu irrallaan toisistaan ja yhteydet eri tapahtumien välillä käyvät ilmi vasta vuosien päästä. Paljon on myös sattumien ja päätöksentekijöiden erilaatuisten mielijohteiden varassa. Joskus oikea reitti löytyy ja sattuma johdattaa päättäjän puolivahingossa oikealle tielle.

Aina näin ei käy. Presidentti Koiviston varovaisuuteen kohdistunut jälkikritiikki Suomen idänsuhteiden muutoksissa ja Baltian maiden itsenäisyyspyrkimyksissä vuosien 1989–1991 nopeasti vaihtuneissa tilanteissa on tästä kuvaava esimerkki. Koivistoa huolestutti pelko Neuvostoliiton kehityksestä kohti sekasortoa. Hän ei pitänyt viisaana toiveille rakentamista, kuten ei moni muukaan johtaja lännessä.

Kuuluisia diplomaattielämäkertoja

Diplomatian historiakuvauksissa George Kennan, Henry Kissinger, Alain Peyrefitte, A.J. P. Taylor, Jean Monnet ja Harold Nicolson ovat ikonisia, Talleyrandista puhumattakaan. He kaikki ovat onnistuneet valaisemaan kuvaa diplomaatiasta avaamassa solmua tilanteessa, jossa kiistan osapuolet vetävät köyttä vastakkaisista päistä.

Aikaa hyvin kestänyt ja tyylikäs esimerkki diplomaattimuistelmista on Winston Churchillin kuvaus toiminnastaan ensimmäisessä ja toisessa maailmansodassa. Churchillilla oli taito erottaa aikalaisdokumentaatio ja aikalaishavainnot jälkiviisaudesta. Sama taito on Henry Kissingerillä. Jos osaat tehdä selkeän eron dokumentaation ja jälkiviisauksen välillä, olet lujalla pohjalla. Mielenkiintoiseen esitykseen mahtuu toki kumpaakin, mutta rajanvedon tulee olla selvä.

Suomalaisessa diplomaattikirjallisuudessa G.J. Ramstedtin, J.K. Paasikiven, G.A. Gripenbergin ja Max Jakobsonin teokset ovat klassikkoja. Ne tarjoavat malliesimerkin diplomaattimuistelmien arvosta, kun kokonaiskuvaa menneestä myöhemmin pala palalta rakennetaan. Liitän tähän sarjaan Keijo Korhosen virnistelevän värikkäät muistelmat; *Sattumakorpraali* vilisee tapahtumia ja sattumuksia, joilla on historian kirjoituksen kannalta merkitystä.

Gripenberg sanoo kirjassaan *Diplomaatin arkipäivää* (1965), että diplomaatit – toisin kuin valtiomiehet ja sotilaat – eivät koskaan ole olleet suuren yleisön tai historiantutkimuksen suosikkeja. Diplomaatin ammattia on kautta aikojen arvosteltu, vähätelty ja tehty jopa naurettavaksi. Valtiomies-

ten, poliitikkojen ja sotilaiden urotyöt elävät kansan muistoissa, mutta diplomaatit katoavat historian pimeyteen. 44 vuotta kestäneen työurani aikana olen kuullut monenlaista ihmettelyä ammatistani tyyliin: ”Saatteko mitään konkreettista aikaan? Mitä oikeastaan teette?”

1960-luvulla kirjoittanut Gripenberg arvioi kummastelun johtuvan siitä, että diplomaateista ja diplomaatin työstä tiedetään vähän, ja se mitä tiedetään, on usein epäolennaista. Varsin yleinen käsitys lienee, että diplomaatti on mies, joka kulkee frakki päällä ylevässä ympäristössä, kristallikruunujen loisteessa, lasi kädessä ja korulauseita suussa. Gripenberg muistelee esitelmäänsä Buenos Airesissa vuonna 1929. Huomattavassa asemassa ollut liikemies oli puheen jälkeen tullut kiittelemään suurlähettilästä:

Kuuntelin suurella kiinnostuksella esitelmänne. Ennen kaikkea siksi, etten aikaisemmin ollut tiennyt diplomaateilla olevan mitään todellista tehtävää tai että he näyttäisivät tekevän hyödyllistä työtä.

Kansainvälinen diplomatia, ulkoministeriöt ja suurlähetystöt ovat muusta hallinnosta poikkeava, suljettu ja sulkeutunut maailma. Tähän maailmaan on vaikea päästä sisään, eikä järjestelmän ulkopuolella olevan ihmisen ole helppo sitä ymmärtää. Diplomaattimuistelmien ja diplomaattien yleinen ongelma on se, että he puhuvat ja kirjoittavat koukeroisella ”diplomatian kielellä”, lukijalle vaikeasti avautuvin eritystermein. Omassa kirjoitustyössäni olen pyrkinyt madaltamaan muuria.

Aikalaisdiplomaatti on nähnyt kulissin taakse

Diplomatia on kansainvälisten suhteiden hoidon valtiotaitoa. Tämän päivän maailmassa se on myös paljon muuta. Poliittinen asialista määräytyy suuresti muiden kuin valtiollisten toimijoiden kautta. Maailma kutistuu, raja-aitoja kaatuu, internet valtaa alaa ja valtiomiehet ovat suorassa yhteydessä toisiinsa, ohii diplomaattien. Perinteinen diplomatia on uusien tekijöiden esiinmarssin myötä muutoskassa, mutta valtioiden välisten suhteiden hoitamisessa ja diplomatian tapakulttuurissa säilyvät samat tekijät, jotka ovat olleet olemassa satojen vuosien ajan. Lähtökohtana on yhä kansallisista asetelmista nouseva, valtiorakenteille pohjautuva malli. Vahva näkemykseni on, että kansalliset valtiot tulevat pysymään kansainvälisen yhteistyön tärkeimpinä toimijoina.

Keskustelua diplomatian keinoista, työvälineistä ja uusista menetelmistä käydään vilkkaasti. Edustuksellisen diplomatian uskottavuus kyseenalaistetaan muuttuneessa tiedotusympäristössä. ”On aika kuopata suurlähettiläät ja heidän lähetystönsä. Perinteinen malli ei kykene vastaamaan aikamme haasteisiin”, sanoi brittikollegani joitakin vuosia sitten. Kurssitoverini ulkoministeriön valintakurssilla vuonna 1970 ennusti loppua karriääridiplomaateille: ”Kymmenen vuoden sisällä diplomaatit tulevat politiikasta, media maailmasta ja talouselämästä.” Ennustuksesta on nyt yli 50 vuotta, eivätkä uradiplomaatit, ulkoministeriöt ja suurlähetystöt ole kadonneet minnekään. Diplomatiaa, ulkopoliittikan hoidon tapoja ja käytäntöjä ei muuteta hetkessä. Vaikka jokin maa niitä omassa käytännössään muuttaisikin, ne eivät muutu samanaikaisesti kaikkialla. Kun Suomi 2000-luvun alussa sulki suurlähetystöjään, laajensivat Kiina ja Turkki suurlähetystöverkkonsa kattamaan kaikki Afrikan maat. Kun on kyse kansallisista eduista, on pysyväle läsnäololle, lähetystöille ja lähettiläille vain vähän tyydyttäviä vaihtoehtoja.

Diplomaattimuistelmilla on vaihteleva maine. Jotkut niistä osaavat johdella lukijaa diplomaatin ammatin käytäntöön ja kiemuroihin ja auttavat ymmärtämään ulkopoliittikan prosesseja. Parhaat niistä onnistuvat todistamaan ja oikeuttamaan diplomaattimuistelun arvostettavaksi historian tutkimuksen alueeksi. Tässä Suomen ensimmäisen Japanin ja Kiinan lähettilään, poikkeuksellisen Aasian tuntemuksen omanneen G.J. Ramstedtin teos *Seitsemän retkeä itään: lähettiläänä Nipponissa 1919–1929* (1967) on omaa luokkaansa.

Timo Soikkanen kirjoittaa vuosina 2003 ja 2008 ilmestyneessä kaksiosaisessa *Ulkoasiainhallinnon historiassa* diplomaattien voivan tuntuvasti vaikuttaa ulkopoliittikan muotoutumiseen. Ulkoasiainhallinto reagoi maailmalla etulinjassa olevien edustustojensa avulla ympäristön ilmiöihin ja auttaa ulkopoliittista johtoa sopeutumaan niihin. Kuten hän kirjoittaa, suurlähettilään rooli on neuvoa hallitustaan, ja ”sen jälkeen, kun hallitus on päättänyt politiikan valinnan suunnasta, diplomaatti toteuttaa sen.”

Soikkanen haastatteli ulkoministeriön historiateostaan varten lähes sataa diplomaattia. Lähdeluettelosta löytyvät jokseenkin kaikki suomalaiset diplomaattimuistelmat. Suomen kauppa- ja integraatiopoliittikan historiasa *Vapaakaupan tiellä* Juhana Aunesluoma hyödynsi diplomaattimuistelmia, haastatteli ja kuunteli kymmeniä ulkoasiainhallinnon virkamiehiä sekä tarkastutti heillä tekstiään ja faktoja. Juha-Matti Ritvasen väitöskirjansa pohjalta kirjoittama *Mureneva kulmakivi* (2021) puolestaan kertoo Suomen ulkopoliittikan muutoksista Neuvostoliiton hajoamisen vaiheissa vuosina 1989–1992.

Sekin rakentuu vahvasti ulkoministeriön aineistomateriaaliin, haastatteluihin ja diplomaattiseen muistelmakirjallisuuteen. Samaa kaavaa noudatti myös Marko Paavilainen ulkoasiainhallinnon virkailijayhdistyksen historiasa *Yhteistyötä ja yhteentörmäyksiä* (2020).

”Suljetun huoneen” tapahtumat avautuvat läsnä olleen diplomaatin havaintojen myötä. Paikalla Espoon Dipolissa syksyllä 1972 ollut tarkkailija saattoi rekisteröidä jälkipolvien muistiin sen, millaisin keinoin kaksi vastentahoista Saksaa saatiin Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin alkumetreillä istumaan vierekkäin neuvottelupöytään. DDR halusi pesäeroa, Liittotasavalta taas halusi valtuuskunnat viereisiin penkkeihin. Isäntämaa Suomi vaihtoi maiden nimikyltit kokouksen avausta edeltävänä yönä englanninkielisistä ranskalaisiksi. Ranskankielisessä aakkosjärjestyksessä kahden ”Allemagnen” väliin ei mahtunut muita. Dipolista lähtien kylmän sodan kaksi Saksaa istuivat Etykissä lähes 20 vuoden ajan rinta rinnan ikään kuin ennakoiden tulevaa yhdistymistä, josta Dipolin neuvottelukiistoissa ei muutoin vielä näkynyt merkkiäkään.

Unkarin hallituksen päätös päästää itäsaksalaiset lomailijat yli Itävallan rajan länteen kesällä 1989 sai osakseen ”vapaan maailman” ylistyksen. Keskeinen hahmo, Unkarin ulkoministeri Gyula Horn, nostettiin Saksan sankariksi. Päätös oli kuitenkin pitkälti pakkotilanteen sanelema. Balaton-järven rannat pursusivat itäsaksalaisia turisteja kymmenin tuhansin. Jotain oli tehtävä, sillä tilanne oli muodostumassa kestäättömäksi. Päätöksessä avata raja oli vahva annos tietoisuutta Unkarin historiallisesta roolista ”ihmeiden vuonna”, mutta viime kädessä päätös oli reaali politiikkaa. Me Hofburgin palatsissa Wienissä istuneet Etyk-diplomaatit seurasimme kokoussalin ikkunas-ta, kuinka kesäasuiset ”ossit” perheineen täyttivät pääkaupungin keskustan ja puistot. Neuvottelut palatsissa jatkuivat kylmän sodan blokkiasetelmissa, mutta keneltäkään ei jäänyt huomaamatta, että ulkona tapahtui jotain täysin poikkeuksellista: kansalaisten jaloillaan käynnistämä historiallinen muutos.

Kosovon sodan ratkaisevissa vaiheissa suomalainen diplomatia nousi näkyvään osaan. Kuvaus Belgradin neuvotteluista kesäkuussa 1999, jolloin Jugoslavian presidentti Milosevic ”laski miekkansa” presidentti Ahtisaaren edessä, olisi jäänyt vaille yksityiskohtaista sisältöä ilman läsnä olleiden silmäparien todistusta.

Vertaansa vailla on Max Jakobsonin kuvaus lounaskeskustelusta presidentti Kekkonen kanssa huhtikuussa 1969 Kultarannassa, jossa omaperäinen oivallus ja suomalaisaloite Etykistä syntyi. Myös Urho Kekkonen tapaamista

Valkoisessa talossa presidentti Richard Nixonin ja Henry Kissingerin kanssa heinäkuussa 1970 Jakobson kuvaa Kissingerin naamailmeitä myöten. Tapamisessa Kekkonen onnistui vakuuttamaan epäroivän Nixonin Euroopan turvallisuuskonferenssin hyödyllisyydestä.

Diplomatia, kansainväliset suhteet ja tunteet

Kirjaa kirjoittaessani luin Unkarissa 1930- ja 1940-luvulla vaikuttaneiden lähettiläittemme Onni Talaksen ja Aarne Wuorimaan muistelmakirjat huolella. Näissä hienoissa muistelmateoksissa tunteet nousevat vahvasti esiin. Pariisin päällikköni suurlähtelias Ralph Enckell varoitti minua Budapestin siirtoni alla vuonna 1975 ”vaipumasta fenno-ugristiseen hömpötykseen”. Omat kokemukseni sekä Unkariin keskittyneiden Talaksen ja Wuorimaan tarkat ja lämminhenkiset havainnot vahvistivat käsitystäni siitä, miksi suomalainen diplomaatti ei voi välttää kiintymistä Unkariin ja miksi tämä sukukansaksemme mainittu maa vetää meitä suomalaisia puoleensa yhä ja sukupolvesta toiseen.

Willy Brandtin rohkea tie kohti *Ostpolitikia* oli sekin reunustettu tunteilla. Vahvaa tunnetta oli myös François Mitterrandin ja Margaret Thatcherin vaistonomaisessa pelossa ja ylireagoinnissa Saksan yhdistämistä kohtaan. Kummankaan omaelämäkerroissa tunteista ei paljon puhuta, mutta lähellä olleiden diplomaattien havainnoista ne käyvät ilmi.

Ajatus Saksan yhdistämisestä oli vastenmielinen ranskalaisille. Ranskalainen kirjailija François Mauriac ilmaisi ranskalaisten perimmäisiä tunteita, kun hän vuonna 1951 sanoi ”rakastavansa Saksaa niin paljon, että haluaa nähdä sen kahtena.” Ranskalaisella selkäydintunteella on pitkä historia, joka elää yhä. Pelko ”pahan saksalaisen paluusta” sai presidentti Mitterrandin vielä niinkin myöhään kuin joulukuussa 1989 – Berliinin muuri murtui marraskuussa – tekemään huonosti harkitun matkan Itä-Saksaan. Tieto vierailusta aiheutti tyrmistystä Bonnissa ja sitä pidettiin tärkeimmän liittolaisen puukoniskuna selkään.

Toinen isku tuli pääministeri Thatcherilta, joka ranskalaisiakin tylymin ilmaisi epäluulonsa Saksan yhdistämisen mielekkyydestä. Diplomaattilähteistä löytynyt muistiinpano kuvaa Thatcherin ja Gorbatšovin tapamista syyskuussa 1989. Muistiinpanon mukaan Thatcher totesi: ”Me emme halua yhdistynyttä Saksaa. Tämä johtaisi sodanjälkeisten rajojen muutok-

seen, jota emme voi sallia. Tällainen kehitys vaarantaisi kansainvälisen tasapainon ja koko Euroopan turvallisuuden.” Tähän Gorbatšov vastasi: ”Länsi ei halua Saksojen jälleenyhdistymistä, mutta haluaa Neuvostoliiton estävän sen. Haluatte siis meidän aiheuttavan yhteenoton Neuvostoliiton ja Saksan välillä voidaksenne torjua mahdollisuuden tulevaisuuden ’salaliitosta’ Neuvostoliiton ja Saksan kesken.”

Suurlähettiläiden asiapainotteisissa virkaraporteissa jää usein paljon sanomatta. Aikalaisdiplomaatti ei aktiivivuosinaan voi paljastaa syvimpiä tuntojaan. Totuus jää vaillinaiseksi. Diplomatian historia, jossa toimijat piilottavat motiiveja ja tunteita, jättää vähän todisteita jälkeensä. Mutta diplomaatiakaan ei ole tunteetonta. Muistelmissa diplomaatti saa mahdollisuuden ilmaista myös tunteensa perusteluineen. Elävissä kohtaamisissa läsnä ollut kokija voi nostaa sopimusten ja päätösten taustalla olleet inhimilliset tekijät, tuntemukset ja katseiden hiljaiset kohtaamiset esiin. Kuva menneisyyden tapahtumista täydentyy. Tarkka kuvaus tunteineen kiehtoo lukijaa ja monipuolistaa lähihistorian kirjoitusta. Historia ”popularisoituu” ja siitä tulee yhteiskunnallisesti vaikuttavaa. Historia ei tule koskaan valmiiksi, mutta tiedon kaikenpuolinen kasvu vie kohti totuudenmukaisempaa kuvaa menneisyydestä.

Pertti Torstila on ulkoministeriön pitkäaikainen valtiosihteeri ja suurlähettiläs. Hänen muistelmakirjansa ”Komennus Budapestiin” ilmestyi alkuvuodesta 2022 Siltalan kustantamana.
